

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Петровський Андрій Володимирович,
orcid.org/0000-0001-8607-282X
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ

Статтю присвячено комплексному аналізу методологічних засад дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України. Актуальність теми визначається потребами сучасного суспільства у створенні ефективної та доступної системи правосуддя, орієнтованої на швидке й справедливе вирішення спорів. Запровадження інституту спрощених судових процедур у Цивільному процесуальному кодексі України розглядається як один із ключових напрямів реформування судової системи, спрямований на підвищення ефективності судочинства, зменшення навантаження на суди, скорочення строків розгляду справ і мінімізацію процесуальних витрат. Метою дослідження є визначення теоретичних і практичних засад формування методології вивчення цього інституту та обґрунтування системи наукових методів, що забезпечують комплексне, всебічне й об'єктивне дослідження його природи та функцій. Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукція та дедукція), спеціально-правові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, метод тлумачення норм права) та міждисциплінарні (соціологічний, статистичний, емпіричний) підходи. Доведено, що їх поєднання дозволяє досягти цілісного розуміння сутності інституту спрощених процедур, оцінити ефективність його функціонування у судовій практиці, виявити проблеми правозастосування та виробити рекомендації щодо вдосконалення процесуального законодавства. Виокремлено основні методологічні труднощі: відсутність єдності в доктрині, нечіткість законодавчих понять, залежність наукового аналізу від мінливої судової практики та недостатній розвиток міждисциплінарних методів. Зроблено висновок, що інтеграція різних методів дослідження сприяє формуванню цілісної наукової концепції інституту спрощених судових процедур, уніфікації судової практики, розвитку правової науки та підвищенню ефективності цивільного судочинства в Україні.

Ключові слова: цивільний процес, спрощені судові процедури, методологія дослідження, процесуальна економія, судова реформа, міждисциплінарні методи, ефективність правосуддя.

Petrovskyi Andrii. Methodological principles of research by the institute of simplified civil procedures

The article is devoted to a comprehensive analysis of the methodological foundations for studying the institute of simplified judicial procedures in the civil process of Ukraine. The relevance of the topic is determined by the needs of modern society to create an effective and accessible system of justice focused on the prompt and fair resolution of disputes. The introduction of the institute of simplified judicial procedures into the Civil Procedure Code of Ukraine is considered one of the key directions of judicial reform aimed at increasing the efficiency of proceedings, reducing the workload of courts, shortening the duration of case consideration, and minimizing procedural costs. The purpose of the study is to define the theoretical and practical foundations for forming a methodology for examining this institute and to substantiate a system of scientific methods that ensure a comprehensive, thorough, and objective analysis of its nature and functions. The methodological basis includes general scientific methods (dialectical, system-structural, analysis and synthesis, induction and deduction), special legal methods (formal-legal, comparative-legal, historical-legal, and interpretation of legal norms), and interdisciplinary

approaches (sociological, statistical, and empirical). It has been proven that their combination allows for a holistic understanding of the essence of simplified procedures, assessing the effectiveness of their functioning in judicial practice, identifying problems in law enforcement, and developing recommendations for improving procedural legislation. The main methodological difficulties are highlighted: lack of unity in the doctrine, ambiguity of legal terminology, dependence of scientific analysis on variable judicial practice, and insufficient development of interdisciplinary methods. It is concluded that the integration of various research methods contributes to the formation of a holistic scientific concept of the institute of simplified judicial procedures, the unification of judicial practice, the development of legal science, and the improvement of the efficiency of civil justice in Ukraine.

Key words: *civil procedure, simplified judicial procedures, research methodology, procedural economy, judicial reform, interdisciplinary methods, efficiency of justice.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивільного процесуального права України характеризується прагненням забезпечити баланс між доступністю правосуддя, ефективністю судового розгляду та процесуальною економією. Одним із ключових механізмів досягнення цього балансу є інститут спрощених судових процедур, закріплений у Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України [1]. Він покликаний забезпечити швидке та менш формалізоване вирішення малозначних і нескладних справ, зменшити навантаження на суди, а також гарантувати своєчасний захист прав і свобод учасників процесу.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що спрощені процедури є відносно новим інститутом для українського цивільного процесу, а отже потребують глибокого теоретико-правового аналізу та вироблення чіткої методології їх дослідження. Без системного підходу неможливо належно оцінити їх ефективність, визначити межі застосування, а також виявити проблеми практичної реалізації.

Дослідження цього інституту неможливе без з'ясування його методологічних засад, адже саме від вибору методів і підходів залежить глибина й обґрунтованість наукових висновків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри значну увагу науковців та практиків до проблематики спрощених судових процедур, дослідження цього інституту стикається з низкою методологічних труднощів. Вони обумовлені як новизною самого явища для української правової системи, так і складністю його комплексного аналізу з урахуванням правових, соціальних та практичних аспектів.

Однією з ключових проблем є невизначеність у науковій доктрині щодо природи та меж інституту спрощених процедур. Одні автори розглядають їх як підвид позовного провадження, інші – як самостійний інститут цивільного процесу. Відсутність єдності у підходах ускладнює вироблення чіткої методології дослідження, адже неможливо узгоджено визначити предмет аналізу.

Законодавство (зокрема, ЦПК України) містить низку оціночних категорій: «малозначна справа», «справа незначної складності», «розумні строки розгляду». Відсутність законодавчого визначення цих понять призводить до їх неоднакового тлумачення судами, що ускладнює застосування формально-юридичного методу та створює методологічну невизначеність.

У багатьох випадках саме практика Верховного Суду та судів апеляційної інстанції формує підхід до застосування норм щодо спрощеного провадження. Це означає, що методологія дослідження повинна враховувати динамічність правозастосування та постійні зміни у судовій практиці. Таким чином, дослідник змушений поєднувати теоретико-правовий та емпіричний підходи.

Хоча соціологічні й статистичні методи дозволяють оцінити ефективність інституту, їх застосування має певні обмеження. Наприклад, офіційна статистика не завжди містить розгорнуту інформацію саме щодо спрощених справ, а соціологічні дослідження щодо рівня довіри громадян до спрощеного провадження в Україні є поодинокими. Це знижує репрезентативність емпіричної бази.

Існує небезпека зведення дослідження лише до аналізу норм ЦПК України без

урахування практики їх застосування та соціального контексту. Такий підхід веде до формалізму й не відображає реальної ролі спрощених процедур у забезпеченні права на справедливий суд. Подолання цього ризику можливе шляхом застосування комплексної методології, що поєднує формально-юридичний аналіз із соціологічними та статистичними методами.

Своєю чергою, запозичення моделей спрощеного судочинства з інших правових систем потребує обережності. Пряме перенесення зарубіжних процедур в українські реалії не завжди можливе через відмінності у правовій культурі, рівні довіри до судової влади та процесуальних традиціях. Тому порівняльно-правовий метод має застосовуватися з урахуванням національних особливостей, що також ускладнює методологію дослідження.

Таким чином, методологічні проблеми дослідження інституту спрощених судових процедур полягають у невизначеності доктринальних підходів, недосконалості понятійного апарату, залежності від судової практики та складності використання міждисциплінарних методів. Подолати ці виклики можливо лише шляхом формування цілісної методологічної системи, яка поєднує класичні правові методи з емпіричними та соціологічними інструментами.

Метою статті є з'ясування методологічних основ дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі, визначення комплексу наукових методів, що дозволяють комплексно досліджувати даний інститут, а також формування підходів до його подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Запровадження спрощених судових процедур у цивільному процесі зумовлене загальносвітовими тенденціями розвитку правосуддя, що орієнтоване на забезпечення більшої доступності суду для громадян і бізнесу. Традиційні форми розгляду цивільних справ, що характеризуються складною процесуальною структурою, часто є занадто громіздкими і не відповідають потребам сучасного суспільства.

У науковій літературі поняття «спрощені судові процедури» трактується

по-різному. Частина дослідників визначає їх як особливі, скорочені процесуальні форми розгляду справ, спрямовані на оперативне вирішення малозначних спорів (зокрема, В. В. Комаров [2], Є. О. Харитонов [3], І. А. Боровська [4], Я. Л. Коломієць, Д. О. Комісарова, Я. В. Сиротенко [5]). Інші підкреслюють їх роль у зменшенні навантаження на судову систему, скороченні судових витрат та підвищенні ефективності правосуддя (Т. В. Колодницька [6], Р. Л. Сопільник [7]).

Законодавче закріплення інституту спрощеного позовного провадження в Україні відбулося з прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу у 2017 році. Відповідно до ст. 274 ЦПК України [1], спрощене позовне провадження застосовується для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та у випадках, коли цього вимагає розумність строків розгляду. Особливістю цього провадження є відсутність обов'язковості судових засідань у всіх справах, можливість розгляду справи за письмовими матеріалами, а також скорочені строки процесуальних дій.

Порівняльний аналіз свідчить, що спрощені процедури широко застосовуються і в зарубіжних правових системах. Так, у Німеччині існує інститут наказного провадження (*Mahnverfahren*), у Франції – процедура *ordonnance d'injonction de payer*, у Великій Британії – *small claims track*. Усі ці процедури спрямовані на прискорення розгляду нескладних справ, що дозволяє економити ресурси як судів, так і сторін.

Таким чином, інститут спрощених судових процедур у цивільному процесі України має як національні особливості, так і спільні риси із зарубіжними правовими системами, що створює підґрунтя для методологічного аналізу на основі порівняльно-правового підходу.

Дослідження будь-якого правового інституту передбачає наявність чіткої методологічної основи, яка дозволяє всебічно, комплексно та об'єктивно вивчити його сутність, функції, призначення та ефективність. Інститут спрощених судових процедур у цивільному процесі не є винятком. Його новизна для української

правової системи, а також динаміка розвитку вимагають використання цілого комплексу методів: загальнонаукових (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, які дають можливість розглядати інститут у його розвитку та взаємозв'язках із іншими процесуальними категоріями); спеціально-правових (формально-юридичний (для аналізу змісту норм ЦПК), порівняльно-правовий (для зіставлення української моделі з іноземними правовими системами), історико-правовий (для простеження еволюції інституту), метод тлумачення норм права (для виявлення особливостей застосування положень ЦПК)); та міждисциплінарних (соціологічний (опитування учасників процесу, дослідження думки правників), статистичний (аналіз кількості справ, розглянутих у спрощеному порядку), емпіричний (вивчення реальних судових рішень)).

Діалектичний метод дозволяє розглядати інститут спрощених процедур у розвитку та взаємозв'язках. Йдеться про те, що спрощене провадження виникло як результат об'єктивної потреби суспільства в оперативному судовому захисті, є похідним від класичного позовного провадження, але водночас впливає на трансформацію усього цивільного процесу. Використання діалектичного підходу забезпечує розуміння того, що спрощені процедури є не статичною категорією, а динамічним явищем, яке змінюється під впливом суспільних потреб і судової практики.

Системно-структурний метод спрямований на дослідження спрощеного провадження як елемента системи цивільного процесуального права. Він дозволяє визначити місце спрощених процедур серед інших форм провадження (позовного, наказного, окремого), встановити їхні структурні елементи (суб'єкти, процесуальні дії, строки, рішення суду), а також виявити взаємозв'язки між ними.

Метод аналізу і синтезу використовується для розкладання інституту на складові елементи (аналіз) і подальшого їх узагальнення (синтез). Наприклад, аналізується окремо порядок відкриття провадження, процесуальні строки, права та обов'язки сторін, роль суду, після чого

формується цілісне уявлення про функціонування інституту.

За допомогою індукції можна узагальнити конкретні приклади судової практики застосування спрощених процедур, що дає змогу сформулювати загальні висновки про ефективність чи проблемність цього інституту. Дедукція ж забезпечує перевірку загальних наукових положень на практиці, шляхом їх співвіднесення з окремими кейсами.

Формально-юридичний метод є одним із ключових при дослідженні спрощених процедур. Він дозволяє аналізувати положення Цивільного процесуального кодексу України (зокрема, Глави 10 «Розгляд справ у порядку спрощеного провадження») [1], тлумачити зміст правових норм, визначати їхню логічну структуру та виявляти прогалини чи суперечності. Використання цього методу забезпечує правильність юридичної кваліфікації та застосування норм у практиці.

Порівняльно-правовий метод має особливе значення, оскільки інститут спрощених процедур в Україні запозичує багато рис із зарубіжних правових систем. Застосування цього методу дає змогу встановити подібності та відмінності між українським спрощеним провадженням і процедурами, наприклад, у Німеччині (Mahnverfahren), Франції (procédure simplifiée), Великій Британії (small claims track), а також в інших країнах ЄС [8–9]. Це дозволяє оцінити ефективність української моделі та запропонувати напрями її вдосконалення.

За допомогою історико-правовий методу можливо дослідити генезису інституту спрощених процедур у світовій та національній практиці, що дозволяє простежити його еволюцію від традиційних процесуальних форм до спрощених механізмів вирішення спорів. Так, у дореформеному ЦПК України 2004 року [10] відсутній був окремий інститут спрощеного провадження, проте існували передумови його формування через наказне провадження та особливий порядок розгляду малозначних справ.

Метод тлумачення норм права використовується для з'ясування змісту законодавчих положень, які регламентують спрощене провадження. Зокрема,

потребують тлумачення такі категорії, як «малозначні справи», «справи незначної складності», «розумні строки розгляду». Судова практика Верховного Суду відіграє ключову роль у формуванні єдиного розуміння цих понять.

Застосування соціологічного методу передбачає вивчення ставлення учасників процесу до спрощених процедур, аналіз соціальних очікувань щодо швидкості та ефективності правосуддя. Зокрема, соціологічні опитування можуть показати рівень довіри громадян до судової системи у зв'язку із запровадженням спрощеного провадження.

Статистичний метод дозволяє на основі офіційних даних Державної судової адміністрації України оцінити кількість справ, що розглядаються у спрощеному порядку, тривалість їх розгляду, відсоток скасованих чи змінених рішень. Це дає змогу зробити висновки про реальну ефективність інституту.

Емпіричний метод передбачає безпосереднє вивчення практики застосування спрощених процедур, аналіз судових рішень, ухвал і постанов, що формують судову практику у даній сфері. Завдяки цьому методу виявляються тенденції у правозастосуванні та проблемні моменти, що потребують законодавчого чи доктринального врегулювання.

Таким чином, важливою рисою дослідження є комплексність методологічного підходу, тобто поєднання різних методів, що дозволяє уникнути однобічності. Лише формально-юридичний аналіз не здатний розкрити ефективність інституту, а тільки соціологічний підхід не відобразить юридичної природи явища. Саме тому комплексність виступає основним методологічним принципом.

Застосування системного, формально-юридичного та порівняльно-правового методів дозволяє вибудувати цілісну картину функціонування інституту спрощених процедур, тоді як соціологічний і статистичний методи забезпечують емпіричне підтвердження теоретичних висновків.

Отже, методологія дослідження інституту спрощених судових процедур має ґрунтуватися на поєднанні класичних правових і міждисциплінарних методів,

що дозволяє комплексно оцінити його сутність та перспективи розвитку.

Варто вказати, що у процесі дослідження інституту спрощених процедур виявляються певні труднощі, як то: – відсутність єдиної доктринальної позиції щодо природи інституту; – нечіткість понятійного апарату у законодавстві, зокрема критеріїв малозначності справ; – залежність наукового аналізу від швидкозмінної судової практики; – складність у застосуванні міждисциплінарних підходів, зокрема соціологічних і статистичних досліджень; – ризик формалізму у науковому аналізі, коли увага зосереджується лише на нормативному тексті без урахування практики його реалізації.

Своєю чергою, методологія дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення. Її застосування дозволяє підвищити якість наукових висновків, сприяє вдосконаленню законодавства, формує єдині підходи у правозастосуванні та забезпечує розвиток правової науки в умовах євроінтеграційних процесів.

Відтак, методологічно обґрунтовані дослідження створюють підґрунтя для реформування цивільного процесуального законодавства. Зокрема, за допомогою формально-юридичного й порівняльно-правового методів можна виявити прогалини у регулюванні інституту спрощених процедур, а також адаптувати успішний зарубіжний досвід. Так, аналіз категорій «малозначна справа» та «справа незначної складності» дозволяє законодавцю уточнити критерії їх застосування, що забезпечить єдність судової практики.

Використання комплексної методології у наукових дослідженнях створює підґрунтя для формування єдиних підходів до тлумачення і застосування норм ЦПК України. Це особливо важливо з огляду на різні підходи судів до кваліфікації справ як малозначних. Завдяки системному й емпіричному методам можна розробити рекомендації для судів, які сприятимуть однаковості застосування процесуальних норм.

Спрощені судові процедури мають безпосередній вплив на швидкість розгляду

справ, економію ресурсів і зменшення процесуальних витрат сторін. Методологія дослідження дає можливість оцінити, наскільки ці цілі досягаються на практиці. Використання статистичного та соціологічного методів дозволяє визначити середню тривалість розгляду справ у спрощеному провадженні, а також ставлення учасників процесу до його ефективності. Це створює основу для подальшого удосконалення процедур і підвищення рівня доступу до правосуддя.

Комплексна методологія забезпечує можливість формування нових наукових підходів до розуміння сутності цивільного процесу. Дослідження спрощених процедур у ширшому соціально-правовому контексті дозволяє розглядати їх не лише як процесуальну форму, а як інструмент реалізації конституційного права на справедливий суд, що сприяє подальшому розвитку науки цивільного процесуального права, інтеграції українських наукових розробок у європейський правовий простір.

Розроблена методологія може використовуватися у викладанні цивільного процесуального права, підготовці майбутніх правників, суддів і адвокатів й сприятиме формуванню комплексного бачення процесуальних інститутів, розвитку навичок порівняльно-правового аналізу, уміння поєднувати теоретичні знання з практикою.

Отже, практичне значення методології дослідження інституту спрощених судових процедур полягає у вдосконаленні законодавства, забезпеченні єдності судової практики, оптимізації роботи судів, розвитку правової науки та юридичної освіти. Правильний вибір і застосування методів дослідження має практичне значення для: – удосконалення законодавчого регулювання та усунення прогалин; – формування єдності судової практики; – оптимізації процесуальних механізмів і скорочення строків розгляду справ; – розвитку науки цивільного процесуального права та юридичної освіти.

Висновки. Дослідження методологічних засад інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України дозволяє зробити низку узагальнень.

Інститут спрощених процедур є важливим елементом сучасного цивільного судочинства, спрямованим на забезпечення доступності та ефективності правосуддя. Він виник як відповідь на суспільний запит щодо оперативного вирішення малозначних і нескладних справ та є складовою ширших реформ судової системи.

Методологічна основа дослідження цього інституту має комплексний характер і включає: – загальнонаукові методи (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукція і дедукція), що дозволяють розглядати інститут у розвитку та взаємозв'язках; – спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, метод тлумачення норм права), які забезпечують глибоке дослідження нормативної бази та практики її застосування; – міждисциплінарні методи (соціологічний, статистичний, емпіричний), що дозволяють оцінити ефективність процедур на практиці.

Серед ключових методологічних проблем варто відзначити: – відсутність єдиної доктринальної позиції щодо природи інституту; – нечіткість понятійного апарату в законодавстві; – залежність дослідження від змінної судової практики; – труднощі у використанні міждисциплінарних методів та ризик формалізму у наукових підходах.

Практичне значення методології дослідження полягає у: – вдосконаленні законодавчого регулювання та усуненні прогалин; – уніфікації судової практики та формуванні єдиних підходів до тлумачення процесуальних норм; – оптимізації судового розгляду та зменшенні процесуальних витрат; – розвитку науки цивільного процесуального права та юридичної освіти.

Таким чином, методологічні засади дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України ґрунтуються на поєднанні різних наукових методів і підходів. Їх інтеграція забезпечує повноту й глибину наукового аналізу, дозволяє оцінити як теоретичні основи інституту, так і його практичне застосування, що дає змогу не лише глибоко проаналізувати інститут у сучасних

умовах, а й сприяти його подальшому розвитку та є необхідною умовою для забезпечення ефективного правосуддя в Україні. Подальший розвиток цього

напрямку досліджень сприятиме вдосконаленню законодавства, формуванню стабільної судової практики та підвищенню ефективності судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студентів юрид. вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін. ; ред. В. В. Комаров. Харків : Основа, 1992. 416 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. \ За ред. Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонові, Н. Ю. Голубевої. 2-е вид., перероб. та доп. К.: Правова єдність, 2009. 744 с.
4. Боровська І. А. Особливості процесуальної форми спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 65 (1). С. 90–96. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/240486>. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.16>
5. Коломієць Я. Л., Комісарова Д. О., Сиротенко Я. В. Спрощене провадження: особливості та порядок розгляду цивільних справ. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фах. вид. 2021. № 11. С. 188–192. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/46>
6. Колодницька Т. В. Спрощені судові процедури в господарському процесі. Одеса, 2018. 34 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9694>
7. Сопільник Р. Л. Спрощення судових процедур та скорочення судових витрат як умова забезпечення доступності правосуддя на сучасному етапі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 18. С. 68–71. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/38>
8. Zekoll Joachim Comparative Civil Procedure / Mathias Reimann, and Reinhard Zimmermann (eds). *The Oxford Handbook of Comparative Law*. 2006; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199296064.013.0042>.
9. Access to Justice. Vol. I: A world survey (Book I & II) / Cappelletti Mauro, Garth Bryant (editor/s). Milano, Giuffrè/Alphen aan den Rijn, Sijthoff & Noordhoff, 1978 ; *European University Institute*. The Florence Access-to-Justice Project. URL: <https://hdl.handle.net/1814/18559>
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. (ред. з 18 берез. 2004 р. до 15 груд. 2017 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T041618>

Стаття надійшла у редакцію: 10.10.2025

Стаття прийнята: 24.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

